

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՏԱՃԿԱ-ՋԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

«Deutsche Hilfsbünde für Armenien»

ԳԷՈՐԳ ԽԵԼԻՔ-ԿԱՐԱԳԵՕԶԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն *)

Յարձակմունքներ չիլֆսքունդի վրայ: Հիլֆսքունդի (Օգնութեան միութեան) գորհունէութեանը շատերը թշնամաբար վերաբերեցին: Այդ բոլորները կարելի է այսպէս շասաւորել. բոլորներ՝ 1) տաճկական կողմից, 2) կաթոլիկների կողմից, 3) հայկական և 4) գերմանական կողմերից:

Բնական է, որ Սուլթանը չի ցանկանում, որ օգնութիւն և համակրութիւն ցոյց տուի իւր ատաճ հայերին, նա լաւ հասկանում է, ի հարկէ, նաև որբանոցների քաղաքական նշանակութիւնը. բացի այդ, պետական ինքնասիրութիւնից նա չի ցանկանում, որ շրջի անմիջական կերպով իւր հպատակներին օգնութիւն հասցնելի, ուղքեր և լինէին այդ հպատակները, թիւրքեր թէ հայեր, այն միջոցով, որ եթէ իրօք մի որ և է կարիք լինէր՝ ինքը կարող կ'լինէր օգնելու:

Կաթոլիկները, վաղուց ի վեր մրցելով Արևելքում ամերիկեան բողոքական միսիոնարների հետ, նայում են Հիլֆսքունդի

* Տես «Մուրա» 1899, № 11-12: 1900 թ. և № 1:

վրայ եթէ ոչ որպէս մի նոր գործիքի բաղադրականութեան պարած-
ման Փոքր-Ասիայում և Հայաստանում, յամենայն դէպս ինչպէս մի
կողմնակի միջոցի, որը իրենց կաթոլիկական քարոզչութեան դէմ
կարող է դժարութիւններ յարուցանել: Ի նկատի ունենալով պա-
պականների գործելու ձևերը, որոնք միշտ խաղաղութիւններով
են ներշնչւած և կուելու ոչ մի միջոց չեն արհամարում, պիտի
զարմանալ, որ այս կողմից «Օգնութեան միութեան» վրայ մինչև
այժմ չեն արւած նշանաւոր յարձակութիւնները. սա, զուցէ, կարելի է
բացատրել այն հանգամանքով, որ Վատիկանը, առհասարակ, ու-
րախ է Գերմանիայի զօրեղանայուն Արևելքում: Գերմանիայի մի-
ջոցով նա յոյս ունի աւելի լաւ պաշտպանել իւր շահերը, Թիւր-
քիայում, քան Ֆրանսիայի¹:

Հայերի կողմից անբաւականութիւնը և թերահաւատութիւնը
ծագած են յաւանական հոշի վրայ. այսպիսի ասուում է, որ գերման
Հիլֆսբունդը՝ օգտուում է հայերի աղետալի դրութիւնից, նոցա մէջ
իւր աւերարանական քարոզութիւնը առաջ քշելու համար: Այս
թերահաւատութիւնը արտայայտւած է եղել և մեր մամուլի մէջ,
որը հիմնւում էր, ինչպէս անմիջական աղբիւրներ—Թղթակցու-
թիւնների վրայ այն քաղաքներից, ուր Հիլֆսբունդը ունի իւր
որբանոցները, որպէս և օտար թերթերի յօդածների վրայ: Պատ-
րիարք Օրմանեանի նամակը մեծ վեգիրին, որը զրւած է եղել յա-
ւանափոխութեան առիթով Հայաստանում, չի կարող չիշել այս-
պիսի որպէս աջակիսի թշնամական արտայայտութեան մի օրինակ:
Թէպէտ և այս նամակի վրայ, ինչպէս օտարները, այնպէս և հայերը
յաճախ հիմնում են իրենց գանդապների Հիլֆսբունդի նկատմամբ,
բայց իսկապէս պատրիարք Օրմանեանի զրութեան մէջ մի խօսք
անկաւ չի ասւած «Օգնութեան միութեան» (Հիլֆսբունդի) մասին,
նոյն իսկ ասւած էլ չէ թէ բողոքական միսսիօնարները, որոնց վրայ
գանդադրուում է նա մեծ վեգիրին,—գերմանացի են:

¹ «Zukunft» (=Ապագայ) գերմանական շաբաթաթերթում, 1898,
օգոստի 16, կաւ մի շահեկան լուծած (Der Kaiser im Orient=Ապագայ
Արևելքում՝ խորագրով) Վատիկանի դիրքի մասին դէպի Գերմանիայի
Արևելեան քաղաքականութիւնը:

Վերջապէս, դերմանական յարձակումները «Օգնութեան միութեան» վրայ անւում էին և մասամբ շարունակւում են, երկու տեսակէտից—քաղաքական ու բարոյական: Նոքա, որոնք ջերմեռանդօրէն փափագում են Գերմանիայի հզօրանալը Տաճկաստանում, ամէն կերպ աշխատում են ապացուցանել, որ Հիլֆսբունդի գործունէութիւնը խանգարում է Գերմանիայի ազդեցութեան բնական զարգացմանը և. Պոլսում և ուզելով կոտրել Հիլֆսբունդի անունը, սկսում էին նւագել բարոյականութեան լարերի վրայ, վերագրելով նորա գործիչներին բողոքականութեան տարածման գործում գարշելի ձևեր. սորա նստապահն էր, ի հարկէ, զրկել Հիլֆսբունդը այն համակրողներից, որոնք փող են ուշարկում են նոցա յօգուտ հայերի: Բնականաբար գոնեւցան մարդիկ, որոնք հայատեսաց չլինելով, բայց չկարողանալով այս կամ այն պատճառով ստուգել այդ լուրերը, լոկ բարոյական տեսակէտից սկսեցին պախարակել Հիլֆսբունդին վերագրուող վատ գործերը: Հետաքրքրական է, որ այս վերջինների թիւը շատ աննշան է, և այս հանգամանքը կարելի է, երևի, բացատրել նորանով, որ մեծամասնութեան համար պարզ էր Հիլֆսբունդի դէմ բողոքողների անբաւականութեան պատճառը, այսինքն—Գերմանիայի քաղաքական և եկեմական շահերը Արևելքում: Ինչ վերաբերում է այն շրջաններին, ուր Հիլֆսբունդը վայելում է կատարեալ համակրութիւն և նիւթական օգնութիւն, այստեղ յարձակումների հետևանքները բոլորովին հակառակ հանդիսացան,— նւիրաւութիւնները շատացան:

Յոյց տալով «Օգնութեան միութեան» դէմ եղած բողոքների չորս գլխաւոր աղբիւրները, այժմ կը զբաղւենք աւելի մանրամասնօրէն գերմանական կողմից եղած յարձակումներով, և միայն սոցանով, որովհետև Սուլթանի և կաթոլիկների դժգոհութիւնները այն տեսակի են, որ նոցա աւելի լաւ պարզաբանելը հազիւ թէ կարողանայ նոր լոյս գցել մեզ հետաքրքրող հարցի վրայ. ինչ վերաբերում է հայկական գանդապներին, ցաւում ենք որ մեզ յայտնի չէ հաջող լրագիրների Թիւրքիայից այս առիթով գրած թղթակցութիւնների բովանդակութիւնը. միւս կողմից էլ, ինչպէս ասացինք, հայկական գանդապները մասամբ հիմնւած են եղել նոյն գերմանական աղբիւրների վրայ:

Բնական է, որ պաշտօնական Գերմանիան, իւր ներկայ թիւրքամոլ քաղաքականութիւնը ինկադի առնելով, չի կարող շրջան կերպով, բացարձակօրէն, ոչ որեւէ օգնութիւն հասցնել հայերին, ոչ էլ համակրութեամբ վերաբերել շէպի նոցա: Զարմանալի չէ նոյնպէս, որ նոյն երկրի կառավարութիւնը չի կարող զոհ լինել, երբ մինչև անգամ ոչ-պաշտօնական Գերմանիան, ինչպէս, օրինակ, Հիլֆսթունդը, օգնութիւն է հասցնում հայերին և այսպէս թէ այնպէս զանազան կասկածանքներ և փոփոխութիւններ է ծագեցնում Սուլթանի մէջ: Այս կասկածանքները տաճկական շահերի տեսակէտից ևս կարող են բոլորովին անհիմն լինել: Բայց գերման կառավարութիւնը չի կարող զբաղւել Դոցա քննութեամբ, չի կարող հեռագրել իւր Պոլսի շեսպանին որ սա ապացուցանէ Սուլթանին, թէ օխալուում է, և հանգստացնէ նրան: Այդպէս կը գործէր Բերլինը, եթէ նորա յարաբերութիւնները շէպի Բարձրագոյն Դուռը չէզոք լինէին: Իսկ այժմ, մտադրութիւն ունենալով մի ահագին բարեկեան, ծրագիր իրագործելու, երբ նոյն ժամանակ բոլոր մնացած պետութիւնները, Սուլթանի զահը շրջապատած, անշաղար մարտանիշ են անում իրենց պահանջների վերայ, խնդրելով, որ այլ և այլ շինութիւնների արտօնութիւնները իրենց տրել, և երբ այս կամ այն պետութեան յաշիւանակը այդպիսի շէպերում, կախած է լինում շար անգամ Սուլթանի բողեական հաճոյքից, գերմանական կառավարութիւնը բնականաբար ոչ միայն չի կամենում միջնորդ լինել, հաշտեցնել Սուլթանին ոչ-պաշտօնական Գերմանիայի հետ, այլ ընդհակառակ, ուշադրութեամբ հետևում է Արդու-Համիդի տրամադրութեանը, միշտ պատրաստ նորա հետ միասին, առանց սեփական կարծիքի, յարձակելու նորան բարկացնողների վրայ, և գուրգուրալու նորա սիրելիների վրայ:

Ոմանք ասում են, որ գերման կառավարութիւնը զաղտնի կերպով շար է համակրում Հիլֆսթունդին, ի հարկէ, ոչ թէ սորա մարդասիրական զործունէութեան պատճառով, այլ այն մեծ ծառայութեան համար, որը Վոգնութեան միութիւնը կարող է անել Գերմանիայի ապագայ շահերի համար ծածկաստանում, ինչպէս զաշուեթալին այնպէս և ելեմրական շահերի տեսակէտից: Սա անկարելի չէ: Ընդհակառակը, հաւանական է որ գերմանական հեռադիւ քաղա-

քաղեցները լաւ հասկանում են, որ 2.000 հայ որբերի շատփութաբարկութիւնը գերմանացիների միջոցով չնչին բան չէ Գերմանիայի արեւելեան նպատակների համար. շիջուք մինչև անգամ, որ Բերլինի կառավարութիւնը չի բաւականանում միայն բարոյական համակրանքով, այլ և գործնականապէս օգնում է Հիլֆսբուրնշիին. բայց այս բոլոր ենթադրութիւնները, ինչին նոքա ճիշդ թէ սխալ, այստեղ մեզ համար ոչ մի նշանակութիւն չունին. մեզ հետաքրքրում է շաւանական հարցը, և յայտնի է, որ Հիլֆսբուրնշի վրայ գերման կիսապաշտօնական և անկախ մամուլի կողմից յարձակումներ են եղել, պախարակումներով, որ նա զբաղւում է շաւանափութական գործերով: Այդ յարձակումները կարող են կեղծաւոր կամ անկեղծ լինել. շորա պարզաբանութեամբ չպէտք է այստեղ զբաղւել: Այդ յարձակումները մեզ պիտի հետաքրքրեն այստեղ, ինչպէս մի ֆաքտ, մի երևոյթ, որ պատահել է, և պիտի միայն փորձել ստուգելու, որքան այդ բողոքները համապատասխանում են իրականութեան. ինչպէս ասել ենք, այդ կարելի է մասամբ պարզել Հիլֆսբուրնշի և ուրիշների տւած պատասխաններից:

1896 թւին, երբ եւրոպական և ամերիկական ընկերութիւնները շիմեցին Բարձրագոյն Ղրան, որ նոցա թոյլ տրւի սովեալ և վիշաւորած հայերին և մանաւանդ որբերին օգնութիւն հասցնելու, Բ. Ղուռը նախ չհամաձայնեց, բայց վերջը թոյլ տւեց, միայն մի պայմանով, որ այդ օգնութիւնը լոկ մարշալիական լինի, առանց որ և է քաղաքական կամ շաւանափութական յետին նպատակների: Սնցաւ հագիւ մի երկու տարի, և գերմանական մի երկու թերթերի մէջ սկսեցին երևան գալ թշտակցութիւններ և յօդածներ Հիլֆսբուրնշի գործունէութեան մասին, գովասանքներով և նկարողութիւնով, թէ Հիլֆսբուրնշի գործը լաւ հիմք կարող է լինել ապագայ գերմանական գաղթականութիւնների համար Փոքր-Ասիայում: Թէպէտ այս և սորա նման կշառաւորութիւնները օգնութեան միութիւնից չէին արտայայտւում, ոչ անմիջապէս, ոչ էլ անուշալի կերպով նորա անշամների միջոցով, այլ յայտնւում էին բոլորովին կողմնակի անձերի կողմից, այնու ամենայնիւ, որովհետեւ վերոյիշեալ կարծիքը սկսեց աւելի յաճախ արտայայտւել մամուլի մէջ, գերմանական արտաքին գործոց նախարարութիւնը բաւականին

խիստ լեզուով իւր կողմից հասկացրեց, որ գերման կառավարութիւնը այդ կարծիքների և ժողովրդի միութեան գործերի հետ ոչ մի կապ չունի. բացի այդ, անուղղակի կերպով նա հասկանալ տեսց ում որ հարկաւոր էր, թէ որքէ թիւրիմացութիւնների շէպքում թիւրքաց կառավարութեան և Հիլֆսօրիւնի մէջ, վերջինը չպէտքէ սպասէ իւր կառավարութիւնից որքէ պաշտպանութիւն կամ միջնորդութիւն:

Բերլինի կենտրոնի տարեկան ժողովի արձանագրութեան մէջ կարդում ենք ի միջի այլոց հետեւեալ խօսքերը. «ժողովրդի միութեան միութեան առաջարկած էր, ի նկատի առնելով քաղաքական հանգամանքները, Հիլֆսօրիւնի ուրիշ անուն տալ, զանազան առաջարկութիւններ եղան, որոնց վերաբերմամբ մի ընդհանուր համաձայնութիւն ձեռք բերելը դեռ ևս չաջողեց¹»:

Ինչպէս չկրօյ մենք իմացանք ճիշդ աշխարհերից, այդ առաջարկութիւնը հետեւեալն է եղել. Գերմանիայի արտաքին գործոց նախարարութիւնը առաջարկած էր «Գերմանական ժողովրդի միութիւն Հայաստանի համար» (Deutscher Hilfsbund für Armenien) անուն մէջ, «ժողովրդի» բառի փոխարէն գործածել «միսիօն» (= Mission) բառը, և «Հայաստան» կամ «Հայեր» բառերը ամենեւին չլինել: Նախարարութիւնը առաջարկում էր Հիլֆսօրիւնի իր անունը դնել՝ «Գերմանական արևելեան միսիօն» (Deutsche Orient-Mission): Այս անունը մերժեց. բացառութիւնները չկրօյ:

Հետաքրքրական է հետեւեալ շէպքը, որ պատահել էր պատրոք Բրոկսի (Brookes)՝ ժողովրդի միութեան անդամներից մէկի հետ: Այս շէպքը կը բերենք այսպէս իրրե օրինակ. թէ որքան շնչին բաներ են առիթ տալիս գերման կառավարութեան յարձակելու գերմանական հայտերների վրայ և մինչև ուր է հասնում գերման կառավարութեան պատրաստութիւնը կատարել առանց այլ և այլի Սուլթանի այս կամ այն հաճոյքը: Անցնելով Զէյթունից, Բրոկսը ցանկացել էր այստեղ, լուսաւորական մի եկեղեցում, առաւօրեան ժամերգութիւն կատարել. բայց այն րոպէին, երբ նա պատրաստուում էր գնալ եկեղեցին, միտուհանդակ գալիս է

¹ Aus der Arbeit d. arm. Hilfswerks 1899 April.

նորա մօտ և արգելում է ժամերգութիւնը: Այս արգելքի պատճառը եղել է մի բառ, որը նա արտասանել էր նախընթաց օրւայ երեկոյեան ժամերգութեան ժամանակ: Ինքը Բրոկսը այսպէս է պատմում. «Երեկոյեան ժամերգութեան ներկայ էր և մի ոստիկանական կոմիսար. ես խօսում էի փրկութեան մասին (Ղուկաս I, 68). «Փրկել» թրքերէն ասում է «կուրմարաց», որը նշանակում է նաև «ազատել». կոմիսարը, որը ոչինչ չի հասկանում կրօնական գործերից, այնպէս է հասկանում, իբր թէ ես խօսում էի հայերի ազատութեան մասին փաճկական լծից: Հետեւեալ օրը վաղ առաւօտեան երբ շեռ մութ էր, նա շփապում է լուսաւորչական քահանայի մօտ և ասում՝ «օտարականը, որ այսօր քո եկեղեցում կամենում է քարոզ կարդալ, վտանգաւոր մարդ է, յեշտիոսական է, որը ձեր ազգը կամենում է զրգուել, որպէս զի նա կառավարութիւնից անջատուի: Ես արգելում եմ քեզ թոյլ տալ նորան խօսելու: Դորանից յետոյ քահանան ընդհատեց պատարագը, փուն ուշարկեց ժողովուրդը, փակեց եկեղեցու դռները և ուշարկեց ինձ վերոյիշեալ լուրը»¹: Այս շէպքի հետեանքը եղաւ, ինչպէս նկարագրում է «Berliner Tageblatt»-ի թղթակիցը հետեւեալը. «Զէյթունի դայմագամը յայտնում է Հալէպի վալիին, իսկ վերջինը՝ Կ. Պոլիս. Բարձրագոյն Դուռն էլ իւր կողմից յայտնում է Կ. Պոլսի գերմանական շեսպանին, խնդրելով նորա աջակցութիւնը, որպէս զի այսպիսի շէպքեր այլ ևս չպատահեն ապագայում: Այդ միջոցին Բրոկսը վերադառնում է Զէյթունից Կ. Պոլիս, ուր շեսպանապունը նորանից բացատրութիւն է պահանջում: Պաստորը բացատրում է, որ ինքը խօսելով փրկութեան մասին, ոչ մի քաղաքական շիպաւորութիւններ չէ ունեցել: Շեսպանապունը այդ բացատրութիւնը Բ. Դրան գանգափի հետ միասին ուշարկեց Գերմանիայի արտաքին գործոց նախարարութեանը: «Դորա վերջը այն եղաւ, որ, յանուն գերմանական եւ տաճկական կառավարութիւնների մէջ իշխող լաւ յարաբերութիւնների, պաստոր Բրոկսը, համաձայն կայսերական հրամանի, պաշտօնազուրկ եղաւ, պապւէր ստանալով աւանց յեղաձգութեան վերադառնալ Գերմանիա: Թղթակիցը ինքը խոստովանում է, որ

¹ «Der Reichsbote», № 89, 1899.

Ֆրանսիան կամ Անգլիան այսպիսի ղեկավարում Բ. Գրան շիմուֆներին ոչ մի ուշադրութիւն չէին ընծայի, բայց, աւելացնում է նա, շա միայն նորից կ'ապացուցանէր այդ պետութիւնների սխալ շիրքը (incorrecte Haltung) ղեկի թիւքիան, և բացի այդ, նոցա վարմունքը Գերմանիայի համար օրինակ չէ ¹:

Բայց ամենանշանաւորն է գերմանական կիսապաշտօնական թերթի «Kölnische Zeitung»-ի արշաւանքը Հիլֆսբուլետի ղեմի նա օգտւեց իւր յարձակման մէջ ինչպէս պ. Բրոկսի հետ պատահած այս ղեկքից, նոյնպէս և պատրիարք Օրմանեանի յայտնի նամակից փաճկաց մեծ վեգիրին, որը գրւած է մօտաւորապէս նոյն ժամանակները: Որովհետեւ Օրմանեանի այս գրութիւնը մեծ թիւրիմացութիւնների պատճառ եղաւ, և «Օգն. միութեան» ինչպէս թշնամիները նոյնպէս էլ համակրողները հիմնւում են նրա վրայ իրենց յարձակման և պաշտպանութեան ժամանակ, մենք կը բերենք այդ նամակից քաղածքներ զլիսաւոր կէտերի մասին ² «Մ» սփռւած եմ, գրում է Օրմանեանը, յարձնել կառավարութեան ուշադրութիւնը մի շրջանի վրայ, որը վաղուց զոյութիւն ունի և այժմ վատացել է, և որը մեծ նշանակութիւն ունի մեր եկեղեցու և համայնքի համար... Բողոքական և կաթոլիկ միսիօնարները զայթակղեցնում են հայերին, որոնք այժմ զրկւած են կենսական միջոցներից, պաշտպանութեան և օգնութեան զանազան խոստումներով, և հէնց Վան քաղաքում և նրա շուրջը, ուր տիրում է ոչ միայն աշխարհութիւն, այլ և սով, հայերին խոստացւած է եղած փող այն պայմանով, որ նոքա թողնեն իրենց եկեղեցին, և անցնեն Հռոմի գիրկը, փոխեն թեոսկերէ-ի-օսմանիէն, փոխեն ցուցակները... (Zu Rom übergehen, ihr Teskeré-i-Osmanié wechseln, die Register ändern...): Նոցա ասւած է եղել որ թույլ կը արւի նրանց ճամբորդելու երկրի մէջ և փող վատարկելու: Այսպիսի խոստումներից շրջւած, յոստովոր պաշտպանութիւն և օգնութիւն պիտի տրանան այն ազգերի կողմից, որոնց հպարակներն են յառնալու, խեղճ մարդիկը, շնորհիւ Վանի միսիօնարների տրտաւած են եղել անցնել հռոմայական եկեղեցին:

¹ «Berl. Tageblatt»-ի լուսւածի մէջ «Der Zeitgeist» № 32, 1890.

² Չունենալով բնագիրը, թարգմանում ենք գերմաներէնից:

Այս շաւանափոխական գործիչները (Proselytenmacher), կամ, աւելի ճիշդն ասած, քաղաքական գործակալները (Agitatoren) իրենց քարոզութեան մի կենդրոն և եպիսկոպոսական աթոռ են հաստատել, միադրութիւն ունենալով իրենց գործունէութիւնը ընդլայնելու:

Kölnische Zeitung-ին կամ գերման կառավարութեանը պարբրաբերի հէնց այդ գանդափն էր հարկաւոր: Լրագիրը տպեց իւր էջերում Օրմանեանի այդ ամբողջ գրութիւնը և պ. Բրոկսի հետ պատահած յիշեալ շէպի նկարագրութիւնը, աւելացնելով սոցա մի քանի հարու նկարողութիւններ Հիլֆսբունդի հասցէին: Այս յօդւածը խորագրւած է. «Proselytenmacherei in der Türkei» (Հաւատարմութիւն գործունէութիւն Թիւրքիայում¹⁾: Այս յօդւածի մասին գրեթէ բոլոր գերմանական թերթերը խօսեցին այս կամ այն մոքով: Ոմանք արտապագին լիովին, ոմանք բաւականացան քաղաքականութեան իրենց նկարողութիւններն էլ արին, մի խօսքով նա փոքր ի շատէ աշմուկ հանեց, որովհետեւ ամենքի համար պարզ էր, որտեղից էր թելադրւած կիսապաշտօնական «Քէօլնիշէ Յայտունգ»-ի այդ յօդւածը. կամ Բերլինից՝ արտաքին գործոց նախարարութիւնից, կամ էլ Կ. Պոլսից, գերմանական շէպանափնից: Հարկաւոր է փոքր ի շատէ ծանօթանալ այդ յօդւածի հետ, որպէս զի հասկանալի լինին նրա նկարումը յայտնած պատասխանները:

«Այդ կոմիտէները (Հիլֆսբունդի), ասում է լրագիրը, չը բաւականացան գոյութիւն ունեցող կարօտութիւնը մեղմացնելով և ամենաընդարձակ կերպով սկսեցին զբաղել շաւանափոխական գործունէութեամբ. գերմանական տնտեսական և ազգային նշանաւոր շահերի համար սրեղծուած են այդ հանգամանքից ծանր վրանգներ, որոնց վրայ չի կարելի ուշադրութիւն չը դարձնել, որովհետեւ անգլիացիք և ամերիկացիք առանձին հաճոյքով օգտուում են ամեն մի շէպից տաճկական պաշտօնական շրջաններում կասկածանքներ արթնացնելու գերմանական անշահասիրութեան և բարեկամութեան վրայ և Գերմանիայի նկարումը խորին փոքրութիւն ծագեցնելու համար: (...) Պարբրաբեր Օրմանեանի գրութեան թարգմանութիւնը,

¹ «Մուրճի» նախընթաց համարում այդ յօդւածի վերնագիրը սխալ էինք չափնած. «Հաւատարմութիւն»-ի փոխարէն հարկաւոր է «Թիւրքիայում»:

որը ինքնին ամեն բան պարզ ասացուցանում է, ուշադրեալ է մեզ վ. Պոլսի գերմանական շրջաններից, որոնք գուշակում են թէ միսիոնարների վարմունքից մեծ փնասներ են հասնելու գերմանական շահերին Արևելքում: Լրագիրը ասում է, որ պատրիարքի նամակի հիման վրայ, Բ. Դուռը փակեց այն որանոցները և բարեգործական հիմնարկութիւնները, որոնք կառուցւած են եղել առանց նրա վաւերացման: Ընդհանր ասացուցւում է բաւականին, աւելացնում է նա, թէ որքան սխալ էր հէնց սկզբից, կարօք ազգաբնակութեան օգնութիւն բերել, առանց հաստատ իմանալու, թէ այդ օգնութեան գործին զօրեղապէս աջակցելու է արդեօք թիւրք կառավարութիւնը, թէ ոչ: Քէօլնիշէ Յալտունգ'ը վերջացնում է խորհուրդ տալով, որ Հիլֆսբուռնդ'ի գործիչները հրաժարեն հայկական օգնութիւնից և այն ահագին գումարները, որ նոքա հաւաքում են, գործադրեն Գերմանիայում, յօգուտ գերմանացիների. «մի փոխադրութիւն, որի հետ բոլոր փող նւիրողները, հաստատ է որ, համաձայն կը լինեն»:

Այսպիսի խորհուրդներ Հիլֆսբուռնդ'ը յաճախ է ստացել զանազան կողմերից, և միշտ միեւնոյն հիման վրայ, այն է թէ «Յոյն միութիւնը» փնասում է գերմանական շահերին Արևելքում: Այս պատճառաբանութեան աւելցնում են և ուրիշը թէ յաւանափոխական գործը զարշնլի բան է: Միայն ծիծաղելին այն է, որ այս վերջին բարոյական պատճառաբանութիւնը բերում են հէնց նոքա, որոնք ամենացինիկ կերպով կրկնում են Բիսմարկի խօսքերը Արևելքի մասին և չիշեցնում են նորից ու նորից գերմանական ընթերցողին, թէ հարկաւոր է վերջապէս անգլիացիներից սովորել ետական քաղաքականութիւն գործադրելը, զբաղւելով միայն գերմանական շահերով և թողնելով ցնորամոյս մարդասիրական ձգտումները: «Berliner Tageblatt»-ի Կ. Պոլսի թղթակիցը կամենալով ի հարկէ ազդել Հիլֆսբուռնդ'ի անդամներէ վրայ, մինչև անգամ հաւատացնում է, որ հայերը թէպէտ և արտաքին կերպով շնորհակալութեամբ են վերաբերում գերմանական հաշատէր գործիչներին, բայց իսկապէս, «սուրբի խորքերում» նոքա կամ ծիծաղում են չլմարտ գերմանացիների վրայ, որոնք հայերի համար փող են ծախսում և աշխատով միջոց են տալիս հարուստ հայերին խնայելու իրանց փողը, և կամ բարկա-

նում են, որ այդ գերմանացիները անջատու ծ են հայ երեխաները հայրենական եկեղեցուց: Թշվառացու թեան վերջում այսպէս է ասում հեղինակը. «բայց... բայց ամբողջ այս հայ որբական գործի մէջ (Waisenwerk) մի ուրիշ բան էլ կայ, բացի լոկ մարդասիրութիւնից: Բարեգործական շինակի փակ եւս փեսնում եմ հայրենասիրական շովինիզմ և մոլեռանդ շատանափոխութիւն»¹):

Այս փեսակի են եղել առհասարակ գերմանական յարձակումները Հիլֆսբունդի վրայ: Այլ օրինակներ առաջ բերելը կը նշանակէր կրկնել նոյնը: Այդ պարտառով այժմ ուղղակի կ'անցնենք այն հարցին, թէ ինչ պարասխաններ են արւել շրանց Հիլֆսբունդի և ուրիշների կողմից: Այս կէտի համար մենք, ի հարկէ, նոյնպէս կը շարանանք ցոյց փալով միայն ամենաբնորոշ և հետաքրքրական պատասխանները:

(Շարունակելի)

¹ Տես ծանօթ. 4.